

ABAY YILI VE ALMATI'DA DİKKAT ÇEKİCİ BİR KONFERANS

H. EMEL AŞA

Kazak Türkçesi ve Kazak edebiyatının geliştiği saha, daha çok günümüzdeki Kazakistan Cumhuriyetidir. Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Kazak Türkleri de özellikle halk edebiyatını (avız edebiyatı) bütün canlılığı ile devam ettirmektedirler; ancak Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında uzun asırlardan beri gelişen edebiyat Kazak edebiyatının merkezini meydana getirmiştir. Kuzey sahasının zengin edebî kolundan biri olan bu bölgede halk edebiyatı çok eski ve zengindir.

“Akın” adı verilen; hikâye ve destan anlatan, şiir söyleyen halk şairleri yüzyıllardır Kazak Türklerinin susmayan sesi olmuştur. Buhar Jırav (1693-1787); Muhammed Ötemisoğlu (1804-1846), Mönkeoğlu Murad Akın (1843-1906) hemen akla gelen tanınmış halk şairleridir. Manas destanını ilim âlemine ilk defa tanıtan ve ilk ressam olan Şokan Velihanoğlu (1835-1865), ilk lingüvist (dil uzmanı), Kazak edebiyat teorisinin kurucusu realist şair Ahmet Baytursunoğlu, Kazak realist nesrinin ilk kurucusu ve eğitimcisi İbray Altınсарın (1841-1889) Kazak Türklerinin isimlerini gururla andıkları pek çok aydından sadece birkaçıdır.

Hür dünya devletleri arasına “Bağımsız (tevelsiz) Kazakistan Cumhuriyeti”, adı ile katılan bu Türk ülkesiyle beraber, İbrahim Abay Kunanbayoğlu (1845-1904) bizler için dikkat çekici bir isim olmuştur. Abay, ilk realist Kazak şairidir. Modern şiirin kurucusu olarak kabul edilir. Yaşadığı devirde çevresindeki edebiyatçılara tesir etmiş ve kendisinden sonra milliyetçi genç şairlerin yetişmesine vesile olmuştur. Özellikle edebiyatı halkı eğitmek için bir vasıta olarak kullanmış, insan ve tabiat sevgisini, bilimi, ilerlemeyi ve medeniyeti öven Kazak Türklerinin gelenek ve âdetlerini konu edinen şiirleri ile onların bozkır hayatından yerleşik hayata geçişi arasında köprü vazifesi görmüştür.

Edebiyat tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Abay'ın doğumunun 150. yıl dönümü Unesco'nun almış olduğu bir kararla bütün dünyada ilmî konferanslar ve çeşitli faaliyetlerle kutlanmaktadır. Bu vesile ile Kazakistan'ın başkenti Almatı'da (5-7. VI. 1995) tarihleri arasında ilgi çekici milletler arası bir konferans tertip edilmiştir; "Asırların Buluştuğu Yıllarda (XIX-XX. ve XX-XXI) Göçebe Kültürünün Yapısı ve Şekil Değişiklikleri, Problemleri".

Abılhan Kastey adındaki millî sanat müzesi ile "Rafah" ve "Paralel" isimli iki kurumun maddî desteği sayesinde gerçekleştirilen konferans yedi ana seksiyona ayrılmıştır:

1. Abay Araştırmaları, 2. Göçebelikle ilgili teori ve metotlar, 3. Göçebelilerin etnik tarihi, 4. Göçebelerin etnolojisi, 5. Göçebelerin folklor ve etnomüzik bilimi, 6. Dinî ve felsefî fikirler tarihi, 7. Sanat tarihi.

Seksene yakın konuşmacının yer aldığı konferansta, yurt dışından: Kazakistan'daki Macaristan Büyük Elçisi, Türkolog Yozef Torman (Macaristan), Taşkent Doğu Bilimleri Enstitüsü tarih araştırmacısı Aşirbek Kurbanoğlu Mumin (Özbekistan), Azhar Üniversitesinden Prof. Dr. Abdelkadr Nasır (Suriye), Dr. Şeyh Almed İrşad (Pakistan), Ürdün İslâm Üniversitesi Din Bilimi Uzmanı Mahmud Gata (Ürdün), İlim Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsünden Dr. V. N. Basilov (Rusya Federasyonu) okudukları tebliğleri ile katıldılar.

Abay'ın hayatı ve sanatı ile ilgili kısa bir filmin yer aldığı açılışa, Kazakistan'daki Polonya, Pakistan ve Rusya Federasyonu'nun büyük elçileri misafir olarak katıldılar.

Yedi ayrı konu başlığı altında toplanan konferanstaki tebliğlerden bazıları:

1. Abay Araştırmaları:

Avezhan Kodar (Kazakistan Yazarlar Birliği Üyesi) "Abay Hakkında Sözler", J.E. Tekebay (İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü) "Abay ve Sosyo-Politik Tarih", İsmail Açıl (Kazakistan Sanat Akademisi) "Plâstik Sanatlarda Abay Kunanbay'ın Örnekleri".

2. Göçebelikle İlgili Teori ve Metotlar:

Dr. Juldızbek Bekmuhamedoğlu Abılhoca (İ.A.Tarih ve Etnoloji Bölümü)

“Göçmenlere Stalin’in Alternatifi”, Janat Haliloğlu Baymuhamed (Farabi Üniversitesi) “Çağdaş Batı Felsefesinde Göçebelikle İlgili Araştırmalar”, Nurlan Osmanoğlu (İ.A. Felsefe Enstitüsü) “Kültürle İlgili Bir Soru: Aldanma Problemi”.

3. Göçebelerin Etnik Tarihi:

Dr. İskender Şaydatoğlu Kadırbay (İ.A. Tarih ve Etnoloji Enstitüsü) “İlk Asırlardaki Göçebe Türkler”, Prof. Dr. Bolat Kömek (İ.A. Tarih ve Etn. Enst.) “Kıpçak Halkı ve ‘Kıpçak’ Sözüünün Birbiriyle Alâka Dengeleri (V-XIII. asırlar)”, Mervert Kuvatkızı Abuseyit “Kazaklardaki Göçebe Devletçilik Anlayışı”, Yuri Arkadiyeviç Motov (İ.A. Arkeoloji Enstitüsü) “Oğuz Yabgu Devletinin Tarihine Doğru”.

4. Göçebelerin Etnolojisi:

Dr. Halel Argınbay (İ.A. Tarih ve Enst.) “Kazak Halk Tababeti Hakkında”, Dr. Vladamir N. Basilov (Rusya Federasyonu İ.A. Etn. ve Antr.) “Çadırların Ortaya Çıkışı Hakkında Değişik Sorular”, Nurilya Jaksıbekkızı Şahan (St. Petersburg Antr. ve Etn. Müzesi) “Kazaklardaki ‘Kut’ Anlayışının Geleneklerdeki Değişiklikleri”, Marat Sembi “Altay Toponomisinde (Batı ve Kuzey)”.

5. Göçebelerin Folklor ve Etnomüzik Bilimi:

Asiya İbadullakızı Muhamet (Kurmangazi Adındaki Almatı Millî Konservatuvarı) “Kazakların Klâsik Müzik Kültürü Nasıl Yıkıldı?”.

6. Dinî ve Felsefî Fikirler Tarihi:

Aşirbek Kurbanoğlu Mumin (Taşkent Doğu Bilimleri Enst.) “VIII-XXII. yy.’da Güney Kazakistan Topraklarında İslâm ve Türk Kavimlerinin Dinle Alâkası”.

7. Sanat Tarihi:

Almas Ordabay (Dizaynerler Birliği) “Asırların Karşılaşmasında Kazakistan Mimarisi”.

Seksene yakın tebliğin okunduğu konferansta iki tebliğ Türkiye Türkleri ile olan alâkaları yönünden dikkatimizi çekti. Bunlardan ilki Marat Sembi’nin “Al-

tay Toponomisinde (Batı ve Kuzey)” isimli araştırmasıydı.

M. Sembi, Türkçede yönle ilgili kelimelerin bütün lehçelerde ortak ve değişmez olduğunu, ancak kullanılışları sırasında anlam bakımından bazen farklılıkların ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ona göre bunun sebebi, kelimelerin ortaya çıkışından günümüze kadar geçen zaman zarfında kültür değişmeleri yüzünden bazı unsurların unutulmuş olmasıdır. M. Sembi bu fikrini “Batı ve Kuzey kelimelerinin ‘arka taraf’ ile alâkası nasıldır?” sorusunun cevabını vererek örneklendirmeye çalışmaktadır.

Eski Türkçedeki *korı-(qorı)* kelimesinin iki anlamı vardır: a. kurumak, b. ölmek. Kazakçada bu kökten ortaya çıkan *korıjakı (qurıjaqı)*, sözü 1. Batı: Güneş doğudan doğup batıdan battığı için eski Türkçedeki *korı-* kelimesinin ikinci manası olan “ölmek” şekli burada yönü belirtmiştir: “Güneş öldü, battı; batı”. Ayrıca Kazakçadaki *kaytuv*: geri dönmek kelimesinin varyantları *kayttı, kaytıv boldı (=öldü)* sözleri de aynı manayı taşımaktadır. Böylece “arka”, “kayra”, “kaytuv” ve “ters (teris)” kelimelerinin “batan kısım, ölüm yeri, arka taraf” anlamlarını taşıdığı görülmektedir.

Geniş Türk topraklarında bugün hâlen kullanılan yer isimlerinden bazıları aynı manaları “Batı: arka taraf” manasını korumaktadır. Altay Cumhuriyeti’nde bulunan *Kaytuken* (=geri akan su) önemli bir örnektir. Burada görülen âdet şöyledir; suyun başı, doğduğu yer insanın “doğuşunu”, sonu da “ölümü” temsil eder. Bu sebeple sadece batıya akan nehirlerle ölüler bırakılarak, onların ölüm ülkesine gideceğine inanılırdı. Moğolların tesirinden sonra ise doğuya değil, güneye doğru tapınılmaya başlandı. Böylece başlangıçta doğu yönüne bağlı olarak “arka taraf” anlamına gelen “batı”nın yanında, güneyin arka tarafı olan “kuzey” de aynı manayı ifade etmeye başladı. Bu münasebetle suyu kuzeye akan nehirlerle “ters akan, arka tarafa akan su” adları verildi. Meselâ, Türkiye’deki Hayrabolu ırmağı, suyunu kuzeye akıtır. Bu nehrin adı “Kuzeye akan gür su”dur. Ayrıca Tuz Gölü’nün yaklaşık 10 km. yakınında gölün batı tarafında “Ters akan” adını taşıyan bir göl vardır. Göl akmaz, ona bu ismin verilmesinin sebebi Tuz Gölü’nün batı tarafında olmasıdır. Yani “Arka tarafta, ters tarafta duran su” demektir.

Himalayalardaki “Arkatağ (Uygurca): Batı tarafında duran dağ”, Kazakistan’ın Sariarka bozkırındaki “Tersakkan” adındaki nehir, Saha Yakut Cumhuriyeti’ndeki “Arga-sala (=arka taraf)” adlı nehir de hep sularını kuzeye akıtmaktadır.

Marat Sembi’nin zengin yer adı örnekleriyle ispat etmeye çalıştığı bu tez, bu saha üzerinde çalışanlar için oldukça faydalı bir çalışmadır.

Bu konferansta Türkiye Türklerini arkeoloji ilmi bakımından ilgilendiren ikinci tebliğ ise Yuri A. Motov’un “Oğuz Yabgu Devletinin Tarihine Doğru”dur. Araştırmacı “Oğuz Yabgu Devletinin” Tacikistan’da “Mug” dağındaki kalıntıları, Keder şehrinin özellikle keramik ve ağaçtan yapılmış suretler bakımından önemi üzerinde durarak siyasî ve sosyal sebeplerden dolayı burardan başlayan göçlerden bahsetmiştir.

Y. Motov, 1980 yılından itibaren bu bölgelerde arkeolojik çalışmaların başladığını ve çok zengin kaynakların ilim âlemine çıkmayı beklediğini, ilgili araştırmacılara duyurmuş, bu konuda çalışmak isteyenlere yardımcı olabileceğini bildirmiştir.